TOSYALI EBÛBEKİR RATİB EFENDİ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

I.

On sekizinci asrın ikinci yarısının sonlarına doğru (1780-1800) Osmanlı Devletinin Bâb-ı âlî devlet ricali arasında kendi kendisini yetiştiren, ilmî kudreti ve devlet işlerine vukufu ve yüksek ihata ve kabiliyeti, kuvvetli kalemi, devlet siyasetine ve o tarihlerdeki Avrupa ahvaline derin nüfuzu olan ve bir miktar da Fransızca bilerek o tarihlerdeki bazı Fransızca kitaplardan bilgisi olduğu anlaşılan Ebubekir Ratib Efendi *Tosya*'lıdır.

Nasıl yetişti?

Babası ilmiye sınıfından müderris Çilingir lâkaplı Hacı Ali Efendi'dir[1]. İlk öğrenimini memleketi olan *Tosya*'da yapmış, babasından ders görmüş, on beş yaşında iken tahsilini ilerletmek üzere *İstanbul*'a gelmiştir. Burada bir vasıta ile Divân-ı Hümâyûn âmedcisi[2] Ethem Efendi'ye intisab ile hem devlet muamelâtına ve hem de tahsile başlayarak Türkçeden başka Arapca, Farsca dersleri de gördüğünden kabiliyeti ve ateşîn zekâsı sâyesinde az zamanda emsaline nazaran epey bilgi sahibi olmuştur.

Âmedî Ethem Efendi'nin 1177 H./1763 M. de vefatı üzerine anın yerine Amedci olan Hüseyin Efendi'nin maiyyetinde çalışmış

[1] Ratib Efendi aleyhdarları anı aşağılatmak için çilingir lâkabını çingâneye çevirmişler ve babasının Çingâne Ali olduğunu yaymışlar. Topkapı Sarayı arşivindeki 11388 numaralı vesikaya bakın. Bu vesikada evvelce ikbal zamanında Ratib Efendi'nin mensuplarından olan ismi zikredilmeyen vesika sahibi, Ratib Efendi'nin gözden düşüb hapsedildiği zamanda aleyhinde bulunmuş ve bu aleyhdarlıkla o tarihte ikbalde bulunan Valde Sultan kethüdası Yusuf Ağa'ya çatmak için Ratib Efendi hakkında atıp tutmuş ve babasının adının Hacı Ömer olduğunu söylemiştir. Diğer hal tercümelerinde babası Hacı Ali'dir.

[2] *Âmedi* veya *Amedci* : Bâb-ı âlîde Divan-ı hümâyûnda pâdişaha takdim edilecek maruzatı sadr-ı âzam mühürledikten sonra saraya göndermekle vazifeli kalemin müdürü olup nüfuzlu Bâb-ı âlî erkânından ve devletin siyasetine vâkıf, ketûm, kalem sahibi olanlardan tayin edilirdi.

ve bir ara Tahvil kalemine verilmekle beraber Âmedci kalemiyle alâkası devam etmiştir.

Âmedî Hüseyin Efendi'nin 1188 H./1774 M.'de vefatını müteakip reis-ül-küttâb bulunan İsmail Raif Efendi (Paşa) Ebûbekir Ratib Efendi'yi Âmedî odası aslî kâtipliğine tayin ettirmiştir.

Ebûbekir Ratib Efendi tâlik yazıdaki iktidarı ve sür'at-i kalemiyesi sebebiyle Sultan Üçüncü Mustafa'nın son senelerinde Şehzade Sultan Selim'e talik yazı hocası tayin edilip bu suretle Şehzade ile tanışmıştır.

Ratib Efendi'nin Âmedciliği :

Ebûbekir Ratib Efendi, ehliyetli ve liyakatli müstaid gençleri yetiştirmesini seven Halil Hamid Paşa'nın âmedci bulunduğu sırada ehliyetini gösterdiğinden anın teveccühünü kazandı; hacegânlıkla kalem müdürü olup derecesi yükseldi; kendisini himaye eden Halil Hamid Efendi büyük tezkireci olunca Ratib Efendi'yi âmedci yaptırdı (1193 Cemaziyel-evvel / 1779 Mayıs).

Ratib Efendi'nin âmedciliği yedi sene devam etti; bu müddet, kendisinin devlet işlerinde ve siyasî durumda açılmasına, bilgisinin artmasına çok yardım etti. Halil Hamid Paşa'nın sadr-ı âzamlığında (1782 - 1784) anın takdiriyle mevkiini kuvvetlendirdi; Devletlere yazılacak muharreratın yazılış tarzı, usul ve kaideleri; nâme, tahrirat ve şahıslara yazılacak mektupların kâğıtlarının cinsi ve eb'adı hakkında epey bilgi sahibi oldu. Kendisini himaye eden Halil Hamid Paşa'nın azl ve katli üzerine ehliyeti malûm olduğundan Ratib Efendi'ye dokunulmadı, vazifesi olan âmedcilikte bırakıldı.

Ratib Efendi 1202 H./1788 M.'de âmedcilikten alınarak Sipah kâtibi oldu. Daha doğru olması îcap eden bir kayıtta 1788 de âmedci iken Osmanlı-Rus muharebesine ordu ile gitmeğe memur oldu. Şehzade Veliahd Selim'in On altıncı Louis'ye gönderdiği nâmenin tarihi 1788 olduğuna göre Sipah kâtibi olması daha sonradır.

Veliahd Selim'in Fransa kıralına mektupları :

Ebûbekir Ratib Efendi, Rus seferine hareketinden evvel daha âmedci iken, Şehzade Selim'in Fransa Kıralına göndermek istediği mektupları yazmıştı. Veliaht o tarihte yirmi yedi yaşında olup ihtiyar amcası Birinci Abdülhamid'in vefatında anın yerine hazır-

lıklı olarak geçmek istediğinden Fransa kıralından askerî ve malî bilgi istemekte idi. Selim'in Fransa kıralı On altıncı Louis'ye yazdığı 1201 H./1787 M. tarihli ilk nâmesini Divan-ı hümâyûn âmedî kalemi usulü üzere Ebûbekir Ratib Efendi yazmış ve keyfiyetten Fransa sefareti haberdar edilerek Şehzade'nin mûtemed adamlarından Sultan-zâde İshak Bey götürüyordu. Bundan sonra Kırala, Başvekile gönderilmek üzere Sultan-zâde İshak Bey'e gönderilen diğer mektuplar da Fransa Sefareti vasıtasiyle yollanıyordu.

Ebûbekir Ratib Efendi müsveddelerini yazıp bu müsveddelerin Şehzade Selim tarafından beyaza çekilerek gönderilmesi, itinalı güzel yazılması Ratib Efendi tarafından tavsiye olunuyordu. Divân-ı hümayûn usulünce nâme ve mektup kâğıtlarının boyu, cinsi nasıl olmak îcap edeceği Ratib Efendi tarafından bildiriliyordu.

Veliaht ile Ratib Efendi arasında mektup müsveddelerini götürüp getirmeği sarayda baş çuhadar olan Hüseyin Ağa yapıyordu[3].

Ratib Efendi 1202 C./1788 Mart'ta ordunun Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketine kadar *İstanbul*'da bulunup o tarihte ordu ile beraber hareket etmiştir. Bu hareketinden evvel Fransa'ya gidecek nâme ve mektuplar hakkında şu tavsiyede bulunmuştur :

"Şimdi bu yazdığım, Kıralın mektubuna cevaptır; Başvekile bu ihtimam olmaz, hem anın mektubunda hiç bir şey yoktur, siz efendimiz bunu beyaz edince anı dahi gönderirim ve kâğıdını kestim, hemen kulunuz nasıl yazdım ise siz efendimiz dahi dikkat buyurasız; yanlış yazılmasun, oldukça güzel yazmağa ihtimam ve himmet buyurasız ve İshak Bey'e yazılacağı dahi ardı sıra gönderirim, on on iki gün bunda (Davudpaşa) yız".

Veliaht Selim'in, Fransa Kıralına nâmesini götürecek olan Sultan-zâde İshak Bey, Fransa Sefaretinin yardımiyle gizlice İstanbul'dan çıkmış, Fransa'ya giderek Şehzadenin On altıncı Louis'ye olan nâmesiyle Başvekile olan mektubunu vermiştir[4].

[3] Bu baş çuhadar Hüseyin Ağa Çerkes olup rivayete göre Veliahd Selim'in süt kardeşi idi; Selim'in cülûsundan sonra Kapudan-ı Derya olan Küçük Hüseyin Paşa budur.

[4] Veliahd Selim'in, Fransa Kıralı On altıncı Louis ile muhaberesine dair olan belgeler, tarafından *Belleten* II/5-6 (1938) 191-246'da yayınlanmıştır.

Saray inzibatının zaif olması sebebiyle Şehzade Selim, Ratib Efendi ile muhabere edebilmiş ve Birinci Abdülhamid'in zaafı ve hilmiyeti sebebiyle muhabere işi gevşek tutulmuştur.

Halil Hamid Paşa'nın, Abdülhamid'in hal'ıne teşebbüsü ve bu teşebbüsün *Üçüncü Kadın Efendi* ile pâdişahın kız kardeşi Esma Sultan ve Kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa taraflarından haber verilmesiyle hal' işi önlenmiş ve müsebbipleri cezalandırılmış, saray sıkı bir inzibat altına alınmış ve Veliaht Selim'in serbestisi daraltılmış ise de sarayın dışarısı ile içerisinin teması tamamen kesilememişti.

ÜÇÜNCÜ SELİM'İN HÜKÜMDARLIĞI

Osmanlı devleti Rusya ve müttefiki olan Nemçe (Avusturya) ile harp ediyordu. Sultan Birinci Abdülhamid hastalanmış, zaif düşmüş, Rus cephesinde devam edüp gelen mağlûbiyetlerden müteessiren çok üzülmüş, elden çıkmaması için emirler vererek gayret gösterdiği *Özi* اوزی kalesinin düşman eline düştüğünü haber alması nedeniyle nüzül isabeti neticesinde vefat ederek yerine biraderi Üçüncü Mustafa'nın oğlu olup yirmi sekiz yaşında bulunan yeğeni Üçüncü Selim pâdişah olmuştur (1203 Recep,/1789 Nisan).

Genç hükümdarın tahta geçmesi, devam eden mağlûbiyetlerden bunalan halka bir ümit verdi ise de ihtiyar Abdülhamid'in ölümünden ve Üçüncü Selim'in kocunduğu Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa'nın azlinden başka değişiklik olmadı[5], olaylara dikkat edilip tahlil edilecek olursa Yusuf Paşa'nın azlinin hatâ olduğu, tesir altında kalan tecrübesiz hükümdarın acele ettiği görülüyor.

Üçüncü Selim, hükümdar olduktan sonra mevkiini kuvvetlendirmek, muhitini çoğaltmak için babasının adamlarından bir kısmını ve kendi mensuplarını uzaktan yakından yanına getirterek bu arada kendi mensubu olan hacegândan Ebûbekir Ratib Efendi'yi de unutmayarak anı da ordudan *İstanbul*'a çağırtmıştı.

Ratib Efendi bu tarihte ordu ile *Silistre*'de bulunuyordu, emri alır almaz *İstanbul*'a geldi ve Ömer Sahib Efendi'nin yerine 1203 Şaban/1789 Mayıs'ta tezkire-i evvel tayin edildi[6].

[5] Sadr-ı âzam Yusuf Paşa'nın Sultan Selim ile arasının iyi olmadığının nedenleri hakkında bundan sonra Belleten'de çıkacak ayrı bir yazımız vardır.

[6] *Cevdet Tarihi* c. 4, s. 266.

İlk uğursuzluk :

Bu tayinin hemen arkasından Ratib Efendi'nin, Rikâb-ı hümayûn re'is-ül-küttabı bulunan [7] Raşid Efendi'nin yerine reis vekili olması hakkında Üçüncü Selim sadaret kaymakamına hatt-ı hümâyûn göndermişti. Bu suretle tepeden inme hatt-ı hümayûn ile Raşid Efendi'nin azli Bâb-ı âlî erkânını şaşırtmıştı. Bu tayini hoş karşılamadıkları gibi liyakatine hased ettikleri Ratib Efendi hakkında da dedikoduya başlamışlardı.

Sadaret kaymakamı, Bâb-ı âlî'ye gelen hatt-ı hümayûndan bahis ile keyfiyeti bir memurla Ratib Efendi'ye tebliğ edüp tayin hil'atini giymek üzere kendisini Kapuya yani Bâb-ı âlî'ye davet etmişti. Ratib Efendi, kendisini davete gelen memura o zamanın sakim itikadı üzere, bugün kamer akrebdedir (Ay akreb burcundadır), hil'at giymek işi ertesi güne kalsın diye özür dileyüp hil'at giyme işini ertesi güne bırakdırmış, sadaret kaymakamı da öyle olsun demiştir. Âni olarak re'is'ül-küttab vekâletinden azledilen Raşid Efendi'nin etekleri tutuşup pür telâş Ratib Efendi'yi kıskanan saray mensupları ve pâdişah gözdelerine baş vurup pâdişaha yakın olanlardan Naşid İbrahim Bey'le kardeşi Abdürrahman Bey ve diğer bazı mukarrıbînle beraber Ratib Efendi aleyhinde pâdişaha ne dedilerse deyüp hil'at giyme işinin ertesi güne bırakılması sözlerini şişirerek Ratib Efendi'yi iyice gözden düşürmüşlerdir.

Bunun üzerine Sultan Selim, Ratib Efendi'yi re'is'ül-küttab vekilliğinden azledip bir kaç gün sonra daha küçük bir hizmete yani birinci tezkereci vekâletine tayin eylemiştir. Ratib Efendi aleyhdarları, Sultan Selim'in ilk fırsatta Ratib Efendi'yi afedeceğini hesaplayarak anın bir mahalle tayin edilmemesi için çalışmaktan usanmamışlar, anın büyük tezkereci vekâletine tayininden bir kaç ay sonra bazı kabahat isnadiyle (ne olduğu gösterilmiyor) *Bozca Ada*'ya nefyettirmişlerdir.

Ratib Efendi kamer akrebdedir diyerek hil'at giyme gününü ertesi güne bıraktığının ağır cezasına uğradı. Hiç yoktan başını derde soktu, aleyhdarlarına, rakiplerine meydan verdi, Sultan Selim'in

[7] Muharebe zamanında fiilen Reis'ül-küttâb olan zat Pâdişah veya Serdar-ı Ekremle sefere giderek devlet merkezinde reis vekili olarak diğer bir zat vazifelenir ve ana Rikâb Reis'ül-küttâbı denilirdi.

teveccühünü kaybetti ve bu suretle epey cefa çektikten sonra haline acınarak af olunup *Bozca Ada*'dan doğru Ordu'ya gönderildi. Belki Sultan Selim kendisini rakiplerinden korumak için *İstanbul*'a getirtmedi.

Ratib Efendi Ordu'da açıkta kalmadı, Yeniçeri Ocağı kâtibi oldu. 1205 Şevval/1791 Haziran tevcihatında Ocak kâtipliğinden mazul bulunduğu sırada Nemçe (Avusturya) ile Ziştovi muahedesi aktedilmişti.

Ratib Efendi'nin Nemçe Orta Elçiliğine tayini :

Rusya ve müttefiki olan Nemçe (Avusturya) ile 1201 H./1787 M. muharebesinde Osmanlı ordusunun iki cephede uğraşması sebebiyle mağlûb olmuştuk, İngiltere'nin teşviki ve Kırım'ı geri almak hulyasına kapılan vukufsuz sadr-ı âzam Yusuf Paşa Ruslara harp îlân ederek noksan tedarikle acele ordu ile hareket edeceği sırada çok evvelden Osmanlılar aleyhine Ruslarla ittifak etmiş olan *Nemçe*'nin de Rus'larla beraber Osmanlı Devletine harp îlân ettiği elçisi tarafından bildirilmesi üzerine şaşırmış ise de celâdetle harekete mecbur olmuştur.

Bu durum Osmanlı ordusunun ikiye bölünmesini îcap ettirdiğinden sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa bütün şiddetiyle Nemçe cephesine yürüyüp Rus cephesinin kara tarafı seraskerliği sabık sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa'ya ve deniz tarafı da kapdan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa'ya verilmişti.

Nemçe cephesinde önemli başarılar elde ederek düşman ordularını bozup Transilvanya'da mühim mevkiler elde eden sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa düşmanın arkasını bırakmayarak başarıları ileri götürmek istediyse de Rus cephesindeki muvaffakıyetsizlikler -ki bunda rekabet yüzünden sabık sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa'nın ihmali vardı – sebebiyle sadr-ı âzam mecburen *Rusçuk*'taki ordugâha geldi.

Serdar-ı ekremin Avusturya cephesinden ayrılmasından sonra Osmanlı taarruzunun hafiflemesi nedeniyle yeni kuvvetlerle taarruza geçen Nemçe orduları ellerinden çıkan yerleri geri aldıktan başka *Belgrad*'ı ve diğer hudut kalesini aldıktan sonra *Sırbistan*'a girmişlerdi.

Tarihte görüldüğü üzere Osmanlı devletiyle ittifak etmiş olan Prusya'nın tazyikıyle Nemçe devleti Osmanlı devletiyle anlaşmağa mecbur olarak Osmanlılardan aldığı yerleri iade etmek suretiyle

1205 Zil'hicce 3/1791 Ağustos 3 tarihinde Tuna nehri kenarında *Zištovi*'de on dört madde ve bir hâteme üzerine bir muahede yapılmıştı.

Yapılan muahedenin on üçüncü maddesi gereğince barışıklık îcabı olarak iki devlet arasında dostane elçiler gönderilmesi lâzımdı. Rakipleri tarafından ezilen ve Ordu'da bulunan sabık Yeniçeri kâtibi Ebûbekir Ratib Efendi'nin bu elçilik için en ehliyetli devlet adamı olduğunu hatırlayan Sultan Selim, Ratib Efendi'yi Nemçe elçiliği ile göndermek suretiyle aleyhdarlarının elinden kurtarmak istedi.

Elçiye nâme-i hümayun ile hazineden verilecek olan emanetleri teslim etmek üzere Ratib Efendi'nin *İstanbul*'a gelmesi îcap ederken Sultan Selim, Ratib Efendi aleyhinde bir hâdise çıkmasından çekindiği için – çünkü bu tarihlerde genç hükümdar üzerinde kurenadan Paşa-zade Naşid *Bey* ile biraderi Abdurrahman *Bey* müessirdi– Sefaret emanetlerini ordu'ya göndererek Ratib Efendi'yi *İstanbul*'a getirtmedi[8].

Ebûbekir Ratib Efendi Baş Muhasebe pâyesiyle 1206 Muharrem/1791 Eylül'de Nemçe Orta Elçiliğine tayin olunmuş ve sefaret levazımatı da İstanbul'dan orduya gönderilmiş ise de buna mukabil İmparator tarafından harpten evvel *İstanbul* Elçiliğinde bulunmuş olan Herpet, *Zištovi*'de muahede akdi esnasında murahhas olarak bulunduğu için bu defa tekrar Orta Elçi pâyesiyle hediyesiz olarak *Şumnu*'da bulunan ordugâha gelince buna karşılık Ratib Efendi ile İmporatora gönderilecek hediyeler de geri çevrilerek gönderilmedi, Ratib Efendi hediyesiz olarak kendisine hazineden emanet olarak verilen sefaret takımiyle gitmiş ve yalnız Sultan Selim'in Nemçe imparatoru İkinci Leopol'da olan nâmesini götürmüştü.

Ratib Efendi'nin Nemçe'ye hareketi :

Ebûbekir Ratib Efendi 1206 Muharrem 11/1791 Eylül 10 da Orduy-ı hümayûn *Silistre* sahrasında iken Orta elçi vazifesi tebliğ edildikten sonra 12 Rebiul-evvel 1206/10 Kasım 1791 de yüz yirmi nefer maiyyetiyle *Şumnu*'ya hareket edüp dört günde *Ruscuk'a*

[8] Nemçe imparatoruna gönderilmek üzere hazırlanıp o taraftan hediye gelmediği için tekrar hazineye konan hediyelerin müfredatı Topkapı Sarayı arşivi defterindedir (Numara 3672 ve 3957-5).

ve oradan Eflâk Voyvodası tarafından gönderilen mihmandarla beraber *Tuna*'nın karşı tarafına يركوكى *Yergögi* sahiline geçip *Bükreş*'e varmıştır. Bükreş'te Nemçe'nin Acurdant (Kapu Çuhadarı-Çavuşu) denilen bir memuriyle görüşmüş 13 Rebiul-âhır/10 Aralık 1791 de Bükreş'den hareket ile on günde Nemçe hududuna varılup Nemçe hükümeti tarafından emirlerine dört araba ve iki potka tayin olunduğundan atlara binilip üçyüz elli yaya ve yüz elli süvari muhafazasında hareket ederek ilk menzil olan *Lazarta* kasabasına gelinmiştir.

Lazarta'dan sonra Erdel lisanında *Sibin* ve Nemçe dilinde *Hermanştad* denilen ve Osmanlıları seven kasabaya gece girilmiş olmasına rağmen fevkalâde tezahüratla karşılanmıştır.

Ratib Efendi *Sibin*'de bulunduğu sırada Nemçe devletinde iki başvekil olduğunu öğrenmişti, halbuki sadr-ı âzam tarafından bir başvekile mektup yazılmış olduğundan diğer başvekile de bir mektup yazılması îcap ediyordu. Bu iki başvekilden biri imparatorluk umurunu gören Prens Kolorado ve diğeri Macar ve Çeh masalihine ve umur-ı hariciyeye memur meşhur Prens Kavniç olduğundan büyük olan Kolorado'ya vezir-i âzamın mektubu olmadığından Ratib Efendi, kendisi bir tertip uydurarak ordugâhda bazı eşyasını unuttuğundan bahis ile yollayacağı adam için izin kâğıdı alarak göndermiş ve vezir-i âzamdan mektup gelinceye kadar mecburen *Sibin*'de beklemiş ve bu müddet içinde kasabanın bazı müesseselerini gezmiş, tiyatro ve balolarına gidüp vakit geçirüp eğlenmiş ve aynı zamanda havadis toplamıştır.

1206 Cemâziyel-evvelin dördüncü günü (1 Ocak 1792) *Sibin*'den ayrılarak *Lagos* ve daha sonra 13 Ocak'da (*Temeşvar*)'a gelmiş orada da şerefine opera ve balo tertip edilmiştir. Temeşvar'da iken Ratib Efendi'ye trajedi ve komedyadan hangisinin temsil edilmesini arzu ettiği sorulduğu zaman komedyayı *Sibin*'de gördüğünü söyleyerek trajedi temsilini rica ettiğinden o akşam altı araba ve on altı maiyyeti ile tiyatroya gitmiştir. Ratib Efendi komedya ve trajediyi şöyle târif etmektedir :

"Komedya dedikleri lu'b لعب aynı ile meddah ve çengi hikâyeleri şeklinde ve opera hayal ile çengi lub'lerinden mürettep olup ve ikisi dahi mudhikâttan (güldürücü) ve ekseri âşık ve mâşuka dair hikâyet ve ezmine-i sâlifede olan vakıattan ibarettir, lâkin trajedi hüzün ve bükâ (ağlama) îras edecek masaibe dair hikâyattan ibaret

olup meselâ İskender ile Dârâ cenginde İskender galip olup Dârâ'nın katli sureti ol vaktin lisanı ve eşkâl ve kıyafeti ile lu'b-u mezburda tasvir ve temsil ettikleri gibi.

Çakerleri anda iken oynadıkları ezmine-i sâlifede (geçmiş zamanlarda) bir İspanya kıralının oğlu esafilden bir kıza âşık olup babasından gizli nikâh etmekle sonra duyulup davası rü'yet ve kızı ve evlâtlarını katle dair bir hikâye idi."

Operada üç, dört saat kalup çok ikram gördük, kahve yerine dondurma, çikolata, limonata ikram eylediler.

21 Ca. 1206 (17 Ocak 1792) de *Temeşvar*'dan ayrılıp 26 Ocak'da mükemmel alay ile *Budin* kalesinin karşısında *Peşte* şehrine gelmiş, buradaki müesseseleri gezmiş, Osmanlı devleti elinde iken defterhanesinde kuyudatı mükemmel siyakat yazılı bir defter görüp darphanesini gezmiş, buranın meskûkât dairesine Sultan Selim'in sikkelerinden yanında olan *rub'iyye* ve *nısfiyye* ve sair sikkelerinden hediye etmiştir.

Peşte'de gördüğü şeyler hakkında mütaleasını ziyaretçi defterine yazmasını rica ettiklerinden Ratib Efendi dört beyitli bir manzûme ile arzularını yerine getirmiştir. Manzumenin son beyti şudur :

Beğendi Hazret-i Sultan Selim'in bendesi Ratib
Gelüp gördükte bu cây-ı dilârâyı hakikatle

Peşte'den sonra Nayhayzan adını verdikleri *Uyvar* ve Macaristan'ın eski payıtahtı olan *Prest-burg* kasabasına gelmiş burada görüştüğü kimselerle Türk musikisinden bahis açılmış Râtib Efendi maiyyetinde olan heyete musiki faslı yaptırmış ve takdirle karşılanmıştır.

18 Ocak 1792 (13 Cemaziyel-âhır 1206)'de Tuna asma köprü ve posta ile geçilmiş, sonra *Viyana*'nın bir varoşu mesabesinde olan *İşvekit* kasabasına gelerek gelişini iki başvekile bildirmiş, ertesi gün iki başvekil tarafından sırkâtip ve tercümanlar gönderilmiş, hatır sorulmuş ve sefire mihmandar tayin edilmiştir.

Beç (Viyana) varoşlarından Line varoşunda alay tertibi emir olunduğundan orada Ratib Efendi kendi arabasından çıkup enderun-ı hümayundan istiâre (muvakkat) olunan takımlardan bir ata binüp ve nâmei hümayun koçısı (arabası), âlâ sâye çuha puşidesi ve altı beygir ile bütün alayın önünde olarak ileri yürütülüp *Beç kalesi* cıvarında elçi için hazırlanan saraya gidilmiştir.

Ratib Efendi *Beç* şehrine girişinin sekizinci günü birinci başvekil Kolorado'yu ve iki gün sonra da ikinci başvekil Prens Kavniç'i ziyaret etmiş ve dört gün sonra imparator İkinci Leopold tarafından kabul olunmuştur.

Elçi Ratib Efendi'ye verilen ziyafetten sonra misafirhaneye avdet eden Ratib Efendi, ziyafetin ertesi günü İmparatorun rahatsızlandığını haber almış ve dört gün sonra da imparator vefat etmiştir. Ratib Efendi 9 Receb 1206/4 Mart 1792 tarihli tahriratında imparator hakkında şunları yazmıştır[9] :

"İmparator ile mülâkatımız Recebi Şerifin dördüncü Pazar günü ve *Beç*'e duhulümüzün on beşinci günü olup Pazar ve Pazartesi mizacı sıhhat ve afiyet üzere iken bi-emrullah-ı teâlâ Salı gecesi hastalanup iki kere fasd (فصد – kan alma) ve on beş kere ihtikan olunmuşken kârgir ve ilâç-pezîr olmayup üçüncü defa dahi fasd ile bir menfaat hasıl olmamağla mâh-ı mezkûrun (Recebin) sekizinci Hamis (Perşenbe) günü saat dokuz buçukta (alaturka) vefat etmiştir.

Mumaileyh zatında begayet âkıl ve akibet-endiş ve mürüvvetkiş bir zat-i memduh'üs-seciyyet ve kîl-ü-kâl ve niza-ü cidalden müçanebet ve cümle düvel ile tekid-i muhabbete sârf-ü gayret ve îmal-i fikr ve reviyyet eder bir merd-i sütüde haslet olmağla bendeniz vefatından pek müteessir ve mütekeddir olmuşumdur. Hak teâlâ halefini (İkinci Fransuva) hayre âlet ve babası isrine iktifaya muvaffak eylesün. Macar ve Çeh memaliki irsen oğlu ve veliahdi Françesko'ya intikal edeceği ve imparatorluk (Diyana) tâbir eyledikleri divanda müzakere ve müşavere ile intihaba tevakkuf ettiği malûm-ı âlileridir." 9 Recep 1206.

* * *

Ebûbekir Ratib Efendi yedi buçuk ay sürmüş olan sefaretinden Tuna yoluyla *Belgrad*'a ve oradan da *İstanbul*'a gelmiştir.

Ratib Efendi'nin pek kısa olarak naklettiğimiz bu sefaretnâmesinden başka asıl ehemmiyeti hâiz bir eseri daha vardır. Bu ikinci eseri Sefaretnâme ismi altında kütüphane fihristlerinde kayıtlı ise de bildiğimiz sefaretnameler gibi değildir. Bu eser Nemçe imparator-

[9] Topkapı Sarayı arşivi (Evrak numarası 5320); vesikanın Viyana'dan yazılış tarihi 9 Receb 1206, (4 Mart 1792), İstanbul'a geliş tarihi 6 Şaban 1206 (30 Mart 1792) dir.

luğunun idarî, askerî, malî, hukukî, iktisadî ve sair bütün teşkilâtını havi olup altıyüz büyük sahife tutmaktadır, içinde ayrıca Prusya, Fransa ve Rusya teşkilâtlarından da kısaca bahsedilmiştir. Kitabın adı (Tuhfet'üs-Sefare fî ahval-i asakiri'n-Nasara Ve'l-idare تحفة السفاره في احوال عساكر النصارى و الاداره)dir[10]. Ratib Efendi bu Tuhfet'üs-Sefare'-sinin mukaddemesinde şöyle diyor :

"İmparatorun memaliki sınurundan ubûr ve *Beç*'de kıyam ve huzurumuzdan memalik-i islâmiyye hudut ve sınuruna gelince ikiyüz yirmi yedi gün mürur etmekle eyyam-ı mezkûrede celb-i havadis ve serair-i memlekete zeria olacak hâlât ve esbab her ne ise müraât ve iktisab ve bazı vesail ve vesait ve edille ve erbab ile tedarik-i etraf ve ahibbaya şitab ve vakıf-ı umur ve serair olanlardan bazıları istıshab ve isticlâb olunmağla Nemçe devletinin ve sair Avrupada olan mülk-i memleket ve cumhur ve milletin nizam-ı asakir ve bilâd ve maarif ve iratlarına imkân mertebe ıttılaa say-ü içtihad ve muttali' olduğum serair ve mevadd-ı saire bir risâle derununda cem ve tertib ve aklım erdiği mertebe madde be madde tafsil ve tebvib olunmuştur."

Makalemizin sonunda bu *Tuhfetü's-sefare*'den bir az daha bahsedilecektir. Bu eserin tetkikinden Ratib Efendi'nin uyanık, dikkatli, devlet işlerinde anlayışlı ve yerine göre memleket umurunda tenkitci olduğu görülür.

Ratib Efendi, Sultan Selim'in veliahtlığından beri bütün emel ve arzusu devletin asrî ihtiyaçlara göre bilhassa askerî ve malî ıslahı olduğunu yakinen bildiği için, hükümdar olduktan sonra da bu emel ve arzusu için çalıştığını ve devlet ricaline lâyıhalar yazdırdığını görerek Nemçe sefaretnâmesinden ayrı olarak Nemçe, Prusya, Rusya ve Fransa devletleri teşkilâtlarından bahsetmek suretiyle bu *Tuhfet'üs-sefare*'yi yazmıştır.

Osmanlı devletinin Avrupaya göndermiş olduğu sefirlerinin sefaretnâmeleri arasında görüş ve tetkik ediş noktasından kıymetlisi Ebûbekir Ratib Efendi'nin *Sefaretnâmesi* ile *Tuhfesi*'dir[11]. Sefaret-

[10] *Tuhfet'-üs-Sefare*'nin bir nüshası Topkapı Sarayı hazine kitapları No. 613.

[11] Merhum Faik Reşit Bey (Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri) isimli eserinde Ebûbekir Ratib Efendi'nin sefaretnâmesi ve Nemçe imparatorluğu teşkilâtından başka bir de lâyıhası olduğunu zikretmiş ise de (s. 154 ilâ 162) merhumun lâyıha dediği Nemçe İmparatorluğu teşkilâtını fasıl fasıl gösteren ve sonunda Prusya, Rusya ve Fransa teşkilâtları ilâve edilmiş olan yukarıda adı geçen *Tuhfet'üs-Sefare*'den başkası değildir.

nâmede kendisinin bilgili, bazı garp eserlerini okumuş veya görmüş olduğu, gördüğü Macaristan şehirlerindeki kütüphanelerdeki bazı garp eserleri hakkında vermiş olduğu malûmattan anlaşılıyor.

Ratib Efendi'nin yeni vazifeleri :

Ebûbekir Ratib Efendi, sefaretten döndükten sonra 1207 H. 1792 M. de Baş muhasebeciliğe tayin edilmiş ve 1208 Şevval/1794 Mayıs tevcihatında şıkk-ı sâlis defterdarlığına tayin olunmuştur. Bu sırada ekmekçilerin türlü hilelerinin önüne geçilemediğinden bu halden pek müteessir olan Sultan Selim buna bir çare olmak üzere Ratib Efendi'nin vazifesine ilâve olarak Zahire Nazırlığını da verdi.

Ratib Efendi Zahire Nazırlığında paçaları sıvadı, ekmeğin dirhemini tesbit etti ve nümunelerine göre miktarını arz ile bu husustaki başarısı pâdişahı memnun bıraktı, sadr-ı âzamın takdim ettiği takririn üstüne Sultan Selim :

"Bu kadar zahmet ile zahire tedarik eyleyüp dikkat olunmuş iken ekmekçi habislerine mecburiyet ne olsun? Ben eracif ve mugalata dinlemem; nümunenin aynı ibâdullaha yedirmeğe dikkat eylemelisin; artık burası Ratib'in işi değil. Aferin Ratib'e güzel sa'y eyliyor, dahi gayret eylesün. Sen dahi hiyle edenleri salb-i siyaset icra eyleyerek nizamına bakasın; bu husus senden kat'î matlubumdur." Hatt-ı hümayununu yazmıştır[12].

Reis'ül-küttâblığı :

Sultan Selim, kara gün dostu olan Ebûbekir Ratib Efendi'yi hükümdarlığa geçtiğinden beri Reis'ül-küttâblığa getirmek istemiş ve muharebe esnasında ordudan İstanbul'a getirterek Rikâb Reis'ülküttâbı yapmış ise de Ratib Efendi bâtıl itikad sebebiyle kamer akreb burcundadır diye fırsatı kaçırmış ve akreb kendisini sokarak rakiplerinin şerrine uğramıştı. Bu defa ise Sultan Selim siyasî durum üzerine Ratib Efendi'yi Reis'ül-küttâblığa getirmeğe kat'î olarak karar vermişti.

Devletin haricî işlerinin ehemmiyet kesbetmesi hasebiyle ecnebi devletlerle olan muameleleri Reis'ül-küttâb görmekte olup bu muameleler her ne kadar divan-ı hümâyûnda bulunan Fener'li Rum tercümanlarının elinde ise de işin başı bulunan Reis'ül-küttâbın cer-

[12] *Topkapı Sarayı arşivi* (zarf numarası) 5026/10.

bezeli, kanunlara vâkıf, natûk ve ehliyetli olması her cihetten mühim olduğundan o tarihte Reis'ül-küttâb bulunan Firdevsî Efendi her ne kadar haysiyetli, dürüst ve divan işlerine vâkıf bir zat idise de kalemi ve takriri zaif ve başkasının yardımiyle iş görür olduğundan anın yerine kalemi kuvvetli, üç lisanda tahrire muktedir şâir ve âlim bir zat olan ve uzun müddet âmedcilik edüp elçilikle Nemçe'ye giderek devletler ahvaline vukufiyle şöhret bulan Ebûbekir Ratib Efendi'yi Sultan Selim Reis'ül-küttâblığa getirmek üzere hazırlamakta idi; bundan dolayı Avrupa ahvalini yakından görmesi için Nemçe Elçiliğine tayin etmişti. Fakat pâdişahın bu arzusu "Kurenây-ı şehriyarîden bazı müteneffizan-ı asrın hilâf-ı marazileri" olmakla beraber[13] Sultan Selim kararında ısrar ederek 1209 Zilkade 27/ 16 Haziran 1795 de Reis'ül-küttâb tayin edilerek hıl'atını giymiştir[14]. Ratib Efendi'nin Reis'ül-küttâblığına Sürurî :

Şükredüp hakka Süruri söyledî tarihini
Hamdelillâh Râtib-i âlîcenab oldu reis

tarihini söylemiştir.

Ratib Efendi'nin tayini ile beraber anın derecesine, liyakatine hased eden yükselmesini istemeyen pâdişaha mensub nüfuzlu rakipleri fırsat kollayarak aleyhinde tezvirata başlamışlardır. Pâdişahın teveccühüne ve kendisinin iktidarına güvenen Ratib Efendi hâdiselerden istidlâl edildiğine göre pervasız, dürüst ve açık olarak hareket etmiş olduğundan dolayı Reisliğini istemeyen aleyhinde olanların cür'etleri artmış ve bir az da mağrurâne durumu devlet ricali üzerinde müessir olarak nihayet bu hallerden ötürü azlolunmuştur (1211 Safer /6 Ağustos 1796)[15].

Ebûbekir Ratib Efendi'nin Reis'ül-küttâblığı on beş ay kadar sürmüştür. Azlinde evvelâ hanesinde oturmasına müsaade edilmişse

[13] *Cevdet Tarihi* c. 6, s. 230.

[14] *Vâsıf Tarihi zeyli* c. 3, varak 14 ve 15 (Topkapı Sarayı Hazine kitapları 1394) ve Cevdet Tarihi c. 6 s. 195. Cevdet, Safer'in on dördüncü Çarşamba günü azledildiğini yazıyor (c. 6, s. 230).

[15] Ratib Efendi'nin reislikten azlini Sicilli Osmanî 1211 Safer olarak göstermekte ise de Vak'a-nüvis Halil Nuri Bey 1212 Safer sonunda azledildiğini yazmaktadır. Halil Nuri Bey'de sene hatâsı vardır. Çünkü Ratib Efendi'nin *Rodos*'a sürgün edildiği hakkında Rodos Nâibine gönderilen fermanın tarihi 1211 Safer başlarıdır.

de rakipleri pâdişahın tekrar teveccüh göstermesi ihtimalini düşünerek aleyhinde çeşitli dedikodu ve durumdan anlaşıldığına göre pek ağır isnadlarda bulunularak eracif (yalan, fena haberler) neşrediyor diye bir kaç gün içinde cezire-bend olmak üzere –Cevdet tarihine göre Safer ayı sonunda– Rodos adasına sürdürmüşlerdir.

Sürgün fermanının sureti yazımızın sonunda aynen kayıtlı ve fotoğrafisi de makaleye ilişik olup burada ilim ve fazileti malûm olan Ebûbekir Ratib Efendi düşmanlarının telkini ile aleyhinde neler uydurulup fermana yazılmış olduğu ibretle görülür. Bundan dolayı fermanlarda aleyhde kullanılan tabirlerin tedkiksiz, tahkiksiz kabulünün hatalı olduğu bilinmelidir. Sürgüne gidecek veya katlolunacak kimsenin düşmanı pâdişah veya vezir-i âzam yahut pâdişah yakınlarından birisi olduğu takdirde Bâb-ı âlî'den yazılacak fermanın ona göre pek ağır veya hafif veyahut bütün hakikatler unutularak yazılmış olduğu görülür [16].

İşte Sultan Selim'in yazı hocası, üç lisanda âlim, şâir kuvvetli kalem sahibi bulunan Ebûbekir Ratib Efendi hakkında fermandaki bazı ibareler bundan dolayı olduğundan aşağıya işaret ediyorum:

"Malûm ola ki sâbıka Reis'ül-küttâbım olan Ebûbekir Ratib, bundan akdem mesnet-i riyasete intihab ve nasb olunmuşken vukuf iddia eylediği maddelerin birisini bilmeyüp tedabir-i umurdan vücuhla âtıl ve avakıb-ı kâr mülâhazasından gafil ve tabiat-ı cibilliyesi mefaside mâil olduğundan ve müteşebbis olduğu umur-ı devlet-i aliyyeme îrâs-ı şîn (leke, ayıb) edecek derecelerde ifsad edüp devlet-i âliyyeme nef'u zarar mülâhazalarını bertaraf ederek nice umuru ihlâl" eylediği beyan edilmektedir.

Ferman baştan sona kadar okunacak olursa yazılanların bazıları boş değildir; bazı ibarelerden Ratib Efendi'nin doğru veya yanlış dedikoducu, ilmine mağrur olarak akranı olan devlet adamlarını uşak ve hizmetkârları yanında tahkir ettiği ve bazı vesikalardan asabî ve gazablı olup arkadaşlarını bile kırdığı anlaşılıyor [17].

* * *

Ratib Efendi'nin bu mâzul ve menkûb (felâkete uğramış, düşkün) zamanında kendisini kurtarmak için çalışan dostları var ise

[16] Arşivlerdeki vesikaları tetkikim sırasında bu tarzda yazılmış bir haylı ferman gördüğümden tarihî araştırmalarda bulunanları bu yönden uyarmayı faideli buldum.

[17] *Topkapı Sarayı arşivi 11388 No.lı vesika.*

de pâdişah yakini, nüfuzlu düşmanları daha müessir olduklarından bu cihetten dostlarının gayretleri müessir olmuyordu. Bunlardan bazıları Ratib Efendi'yi affettirmek üzere sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'ya başvurmuşlardır. Bunlardan biri Dar'üs-saâde ağası kâtibi Sofalı İsmail Efendi olup Ratib Efendi'nin afvına delâlet etmesi hakkında sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'dan istirhamda bulunmuştur. İsmail Efendi'nin bu ricasına karşı sadr-ı âzam :

"Ratib Efendi'yi zatında gayet severdim ve sadakat me'mul ederdim, me'mulümüz gibi zuhur etmedi, kendi etti elimden ne gelür" diyerek afvına delâleti kabul etmemiştir[18]. Buna rağmen İsmail Efendi sadr-ı âzamın tekkesinin şeyhi Ömer Efendi'ye de başvurmuş, anın da sadr-ı âzam'a söyleyerek pâdişah tarafından afvına delâlet edilmesini rica etmiştir. Şeyh Ömer Efendi, bizzat müridi olan sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'ya gidüp ricada bulunmuş ise de sadr-ı âzam ona da :

"Ratib Efendi kendi kendine etti; ben anı bana yâr-ı vefadâr zannederdim değilmiş, benden olmadı, kendinden oldu" demiştir[19].

Sadr-ı âzam değişmesi :

Avrupanın siyasî durumu çok karışmıştı. Fransa inkılâbı büyüdükçe büyümüş bir takım ihtilâller ve tebeddüllerden sonra meydana *Korsika*'lı Bonapart'ı çıkarmıştı. Bu nev-zuhur general İngiltere ile uğraşıyordu. Avrupa kıtasında onlara bir şey yapamadığından tarihlerde görüldüğü üzere Hindistan'a giderek İngilizleri müstemlekelerinde vurmak istiyordu; maksada varacak en kısa yol *Mısır*'ın ve *Suriye*'nin elde edilerek *Fırat* nehri vadisi, Güney İran Faris'i idi. Sergüzeştci olan Bonapart Osmanlı devletiyle Fransa arasındaki dostluğa ve hattâ ittifaka bakmadan planını hazırlayarak taarruza geçti.

Mısır'ın zaptı için hazırlığını tamamlayan Bonapart hareketinden evvel Fransa donanmasını *Tolon* tersanesinde hazırlattıktan sonra içerisine kırk, elli bin asker koymuş olup hedefinin *Mısır* oldu-

[18] Ebûbekir Ratib Efendi mensuplarından Enderunlu Mehmed Emin Efendi tarafından Ratib Efendi'ye gönderilen 17 Şaban 1212 (4 Şubat 1798) tarihli mektup (*Topkapı sarayı arşivi No. 702*).

[19] Enderunlu Mehmed Emin Efendi'nin Ratib Efendi'ye mektubu (*Topkapı Sarayı arşivi No. 702*).

ğuna dair *İstanbul*'ca haber alınmıştı. Sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa daha evvel Mısır valiliğinde bulunduğu için ora ahvalini bildiği halde lâzım gelen tedbirde ihmâl göstermişti. Bonapart *İskenderiye* ve *Reşid*'i kolayca zapt eyledi; oradan içeri doğru ilerleyerek *Ehram* cıvarında Mısır Valisi Ebûbekir Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra mani'siz olarak *Kahire*'ye girmiştir (1213 H./1798 M.).

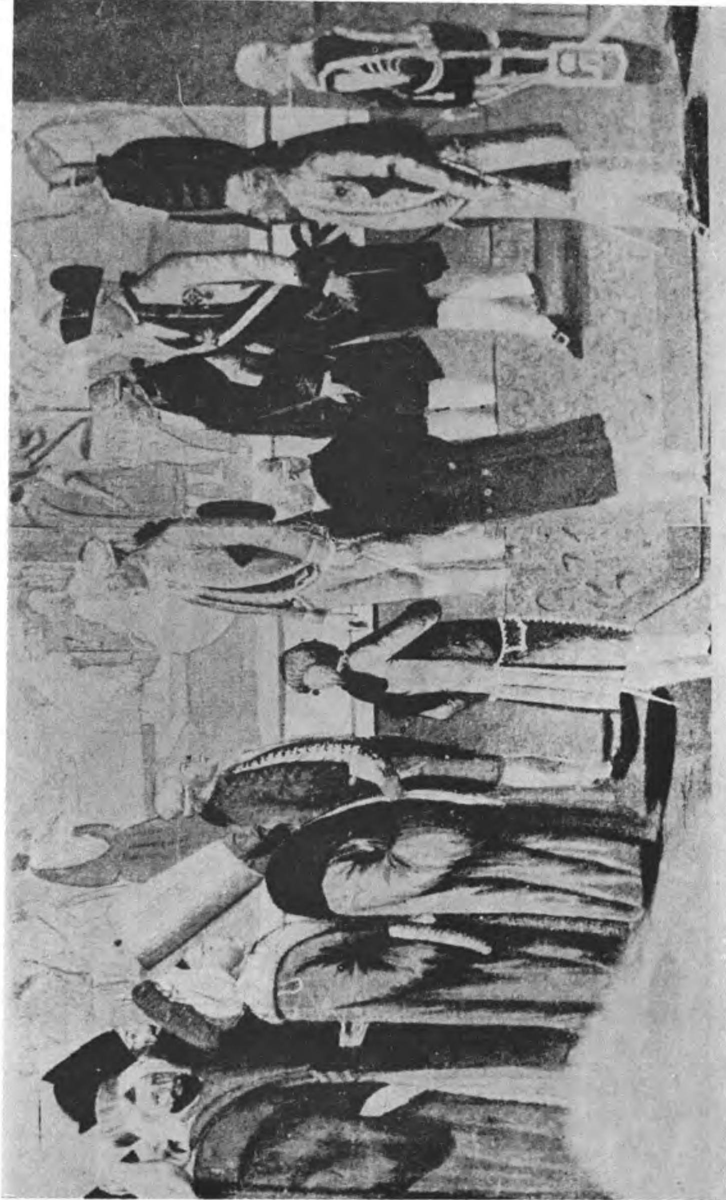
İskenderiye'nin zaptı ve *Mısır*'ın işgali pâdişahı ve Bâb-ı âlî erkânını şaşırtmıştı. Sultan Selim büyük heyecan içinde İzzet Mehmed Paşa'yı sadr-ı âzamlıktan azl, mallarını musadere ve kendisine epey işkence yaptıktan sonra *Sakız Adası*'na sürdü ve anın yerine mevcut eski vezirlerin hiç birini beğenmeyerek kendisinin vezir yapmış olduğu Maden Emini *Erzurum* Valisi Gürcü Yusuf Ziya Paşa'yı sadr-ı âzam yaparak iki konağı bir edüp acele gelmesi için İbiş Haseki'yi bir hatt-ı hümayunla gönderdi [20].

Sen ki vezir-i sadakatşıarım Yusuf Ziya Paşasın :

Sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'yı azl iktiza eylemekle azleyleyüp sen cümle vüzeramın âkıl ve kâr-küzar ve liyakat ve sadakat ile şöhret-şıarı olduğundan seni karihe-i mülükânemden makam-ı sadaret-i uzmaya intihab ve nasbeyledim. Cenab-ı hak muvaffak eylesün âmin. Rikâb-ı hümâyûna kemal-i sür'atle şitâb eylemen için daveti mutazammın işbu hatt-ı şerifimi tebdil İbiş Haseki ile irsâl eyledim; bi-mennihi teâlâ malûmun oldukta mukaddema memur olduğun maslahata işgüzar başbuğlar tayin eyleyüp acaleten ve müsareaten sebükbar menzil ile âsitâne-i aliyyeme teveccüh ve hemen hattım vâsıl olduğunun ertesi günü yola çıkup hizmet-i vekâlet-i mutlakama bir gün evvel ve bir saat mukaddem erişmeğe begayet ikdam eyliyesin. Hüday-i müteal tevfik-i selâmet virsün âmin yâ muîn."

Sultan Selim, Yusuf Ziya Paşa'yı sadarete davet hatt-ı hümâyûnunu gönderdiği sırada mâzul sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'nın emvalinin musaderesi için heyecanlı olarak Defterdara yazdığı hatt-ı hümâyûn aynen şöyledir :

[20] Topkapı Sarayı Arşivi No. 3968. Bu hatt-ı hümayundan başka Kapucular kethüdası Şemseddin Bey ile gönderilen asıl sadaret hatt-ı hümâyûnu Yusuf Ziya Paşa İstanbul'a yaklaştığı zaman *Bolu* taraflarında almıştır.

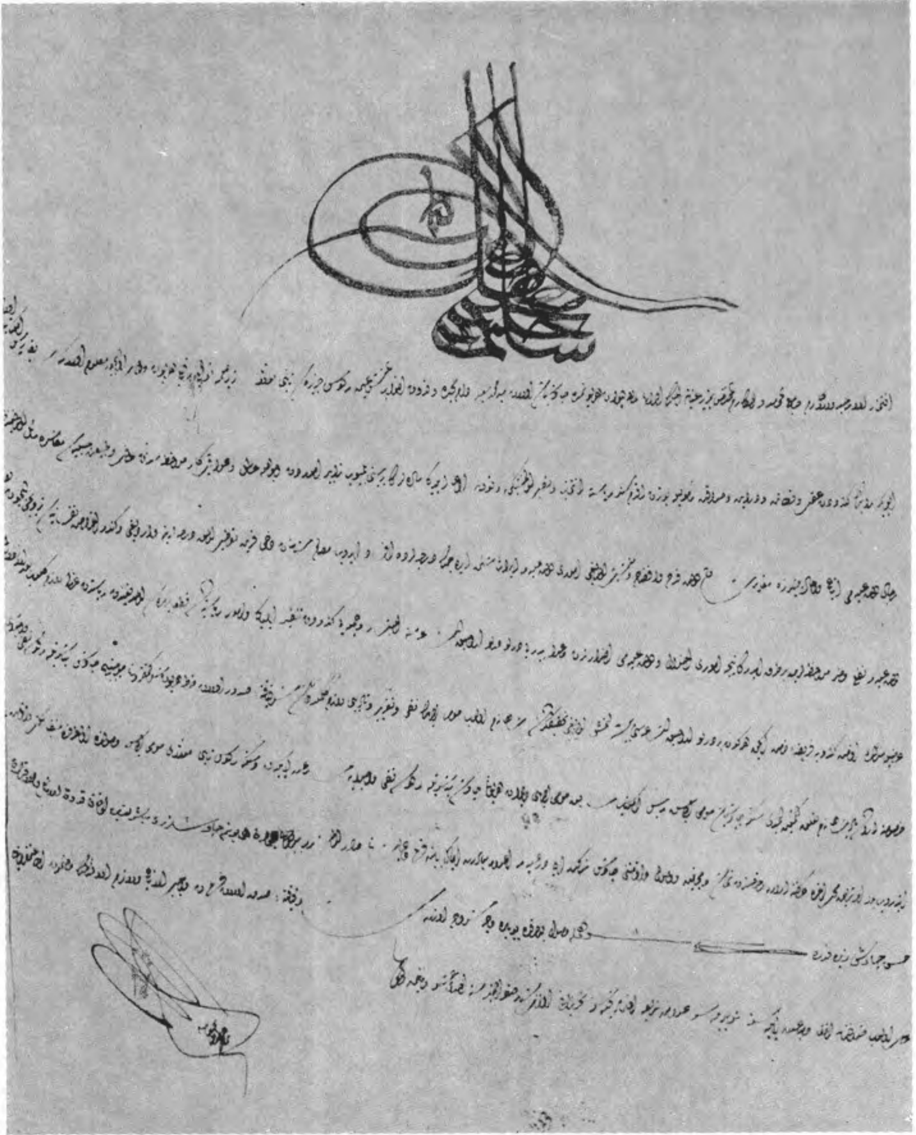

Res. 1 — Ebûbekir Ratib Efendi Viyana'da İmparator ikinci Leopold'un huzuruna kabul esnasında (Faik Reşit Unat'ın "Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri" adlı eserinden)

Res. 2 — Ebûbekir Ratib Efendi Orta Elçilikle Nemçe'ye memur olduğu tarihte, resmî kıyafeti ile İmparotor'un huzurunda (Faik Reşit Unat'ın aynı eserindeki tablo'dan)

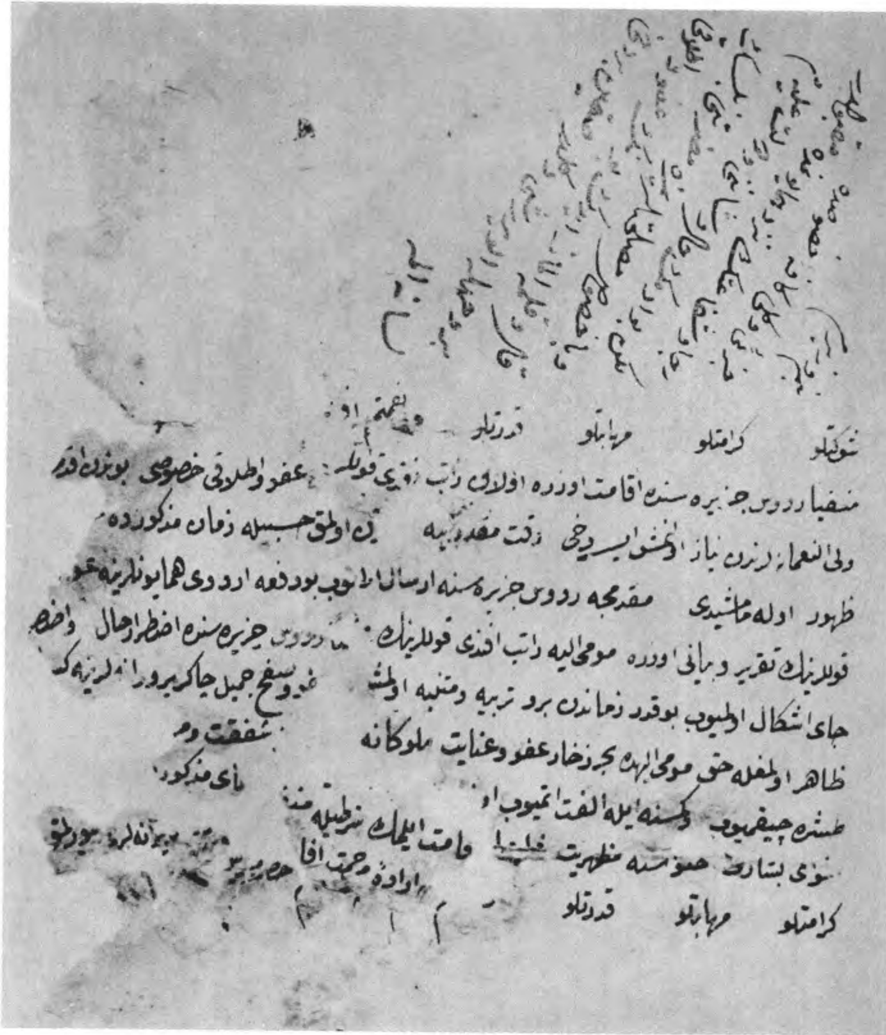
Res. 3 — Ebûbekir Ratib Efendi'nin Veliahd Selim'in İshak Bey'e göndereceği mektubu hazırlayarak beyaz edilmesi için takdim ettiği müsvedde (Ratib Efendi'nin elyazısı)

Res. 4 — Ebûbekir Ratib Efendi'nin Rodosa sürülmesine dair Çavuşbaşı Rodos Naibine yazılan ferman

Res. 5 — Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Ratib Efendi'nin mektubuna verdiği cevap

Res. 6 — Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Ebûbekir Ratib Efendi'nin başka bir mektubuna cevabı

Res. 7 — Ebûbekir Ratib Efendi'nin affı hakkında Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Padişah'a arizası ve arizanın üstünde III. Selim'in olumsuz hat-tı hümayunu

"Defterdar efendisin ki

İzzet Mehmed Paşa'yı sadaretten azl eyledim. Şimdi acaleten paşakapusuna (Bâb-ı âlî'ye) varup gerek hareminde ve gerek taşrada cüz'î ve küllî hernesi var ise hiç bir şeyi serika ve telef olmadan canib-i mirî için mühürleyüp sen kapuda iken konaklarına dahi mûtemed adamlar tayin eyleyüp konaklarını ve han odası ve sair kangı mahallerde eşyası ve malı var ise aceleten tahrir ettirüp bir hilâli zayi ve telef ve hiç kese serika ettirmeyüp gayet dikkatli ve şiddetli tutasın, sonra kendin bilürsün."

* * *

Yeni sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa'ya birinci hatt-ı hümâyûndan başka sadarete daveti mutazammın asıl mufassal hatt-ı hümâyûn kapucular kethüdası Şemseddin Bey ile yollanmıştır. 17 Cemaziyelevvel 1213/26 Kasım 1798 tarihli olan bu ikinci hatt-ı hümâyûnun başlığı :

"Sen ki vezir-i âzam memduh'üş-şiyem ve vekil-i mutlak-ı kaviyü'l-himem Yusuf Ziya Paşasın" diye başlıyor.

Yusuf Ziya Paşa'yı sadarete tayin hatt-ı hümâyûnunu götüren İbiş Haseki fevkalâde sür'atle giderek Rebiül-evvelin üçünde (15 Ağustos 1798) Yusuf Ziya Paşa'yı (Tırşmek) mevkiinde Kürd eşkıyasını te'dib ettiği sırada bulup hatt-ı hümâyûnu vermiş[21] iki gün sonra Yusuf Ziya Paşa 17 Ağustos 1798 (Rebiül-evvel 1213) hareket ederek uğradığı yerlerden posta çıkararak nerelere geldiğini bildirmiş ve en son 6 Ca. 1213/16 Ekim 1798 de *Bolu*'ya geldiğini silâhdar-ı şehr-i yarîye yazmış ve daha sonra da *İstanbul*'a gelmiştir.

Menfadaki Ratib Efendi ümitvar :

Ratib Efendi, kendisini seven ve hürmet eden Enderunlu Mehmed Emin Efendi tarafından ümit verici teselli yollu mektuplar alıyor ve pâdişahın kendisini sorduğunu öğrenerek af edileceği ümidine düşüyordu. Bu sırada Mehmed Emin Efendi, kendisine yardımı esirgeyen sadr-ı âzam İzzet Mehmed Paşa'nın azledilerek Yusuf Ziya Paşa'nın sadr-ı âzam olduğunu bildirmesi üzerine kendisine bir yardımcı kapı açılması ihtimalinden dolayı ümide düşmüş ve yeni sadr-ı âzama bir mektupla iltica ederek acıklı durumunu arz ediyordu.

[21] *Topkapı sarayı arşivi 3995/27 ve 3995/28.*

Ratib Efendi'nin Yusuf Ziya Paşa'ya yazmış olduğu mektubu henüz görmedik, vesikalar arasında yoktur, fakat Ratib Efendi'nin mektubuna karşı cevap olarak Yusuf Ziya Paşa'nın mektubu vardır.

Yusuf Ziya Paşa Gürcü kölelerdendir[22]. Çok zeki ve müstaid olduğundan okutulmuş, Arapca, Farsca ve edebiyatta istidad ve kabiliyetini göstermiş, Ratib Efendi'ye yazdığı mektuplardan anlaşılacağı üzere kuvvetli kalem sahibi, edib ve şâir sadr-ı âzamlardandı. Ebûbekir Ratib Efendi'nin malûm olan kıymet ve faziletini takdir edecek idi, Ratib Efendi'ye yazdığı mektuplar da pek münşiyane bir kuvvette bulunuyordu. Sadr-ı âzamlığı zamanında tahriratların kenarına yazdığı el yazısı mütalealar vecîz idi.

Ebûbekir Ratib Efendi, Yusuf Ziya Paşa'ya *Rodos* mütesellimi Hasan Bey vasıtasiyle takdim ettiği mektuba Yusuf Ziya Paşa, suretini aşağıya koyduğum cevap ile mukabele ediyordu :

"Benim izzetlû rif'atmendim efendi

Bu defa Rodos mütesellimi Hasan Bey ile ib'âs buyurulan kaime-i velâ fâhimeniz vâsıl ve mealine ıttıla-ı muhibbanemiz şâmil olup fehvay-ı dilkeş edasından istinbat olunan âsar-ı hub-bu vedad zeria-i hazz-ı fuad olmuştur.

Tarafınıza muhabbet ve rükûn-u derunumuz vareste-i kayd-ü zunun olup ber muktezây-ı takdir mübtelâ olduğunuz mihan-i gurbetten tahlisiniz emrine bu veçhile istihsal-i esbâb-ı âmalinize sarf-ı iktidar olunarak hülûli vakt-i mukadderinde temhid-i mukaddimat-ı matlubeye sa'y-i bî-şumâr olunacağı müstağni-i an'il-iş'ar olmağla isti'lâm-ı hâtır-ı hakikat measiriniz siyakında kaime-i muhabbet tahrir ve irsal olunmuştur. İnşâ-Allah-ü teâlâ vüsulünde îfây-ı şerita-i hukuk perveriye îtina olunacağı bedihî idüği malûm-ı dirayet mel-

[22] Yusuf Ziya Paşa 1175 H./1861 M. de Belgrad'da vefat eden sâbık Kapudân-ı Derya Benli Mustafa Paşa'nın oğlu ulemadan İbrahim Bey'in 1173 H./1759 M. de satın alınmış ve tahsil ettirilmiş kölesi olup, sonra babası Mustafa Paşa'ya gönderilmiştir. Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine eski efendisi İbrahim Bey'in yanına dönen Gürcü köle Yusuf Ziya, efendisi İbrahim Bey tarafından âzâd edilmiş olup çok zeki olduğundan tahsil görerek yetişmiş kuvvetli kalem sahibi âlim bir vezir olmuştur. 8 Ramazan 1215 tarihli bir arîzasında kendisini Üçüncü Selim'in babası Üçüncü Mustafa'nın âzâd ettiğini söylüyorsa da bu, pâdişaha hulûs çakmak için söylenmiş riyakârane bir sözdür. Doğrusu kendisini Efendi Zâdesi âzâd etmiştir.

zumunuz oldukta fî-mâ-ba'd dahi ibraz-ı muktezay-ı veâlâkâriye mübaderet eylemeniz me'muldür [23].

Mektupdaki tahrir ve ifadeden Yusuf Ziya Paşa'nın daha evvelden Ratib Efendi ile dostluğu olduğı anlaşılıyor. Ratib Efendi'nin mektubu herhalde münşiyane olduğundan Yusuf Ziya Paşa da aynı kuvvetde ifade ile cevap vermiştir. Mektupların tarihleri yoksa da 1213 sonu / 1799 M. olacaktır.

Sadr-ı âzam, Ebûbekir Ratib Efendi'den aldığı iki mektup üzerine münasip bir vakitte Ratib Efendi'nin Ada'da pek muztarip bir halde bulunup şimdiye kadar çektiği mihnetin kâfi görülerek hanesinde oturup hiç kimse ile görüşmemesi şartiyle afvı hakkında pâdişaha bir telhis takdimiyle cezasının kâfi görülmesini istirham etmiştir. Kısmen çürümüş ve parça parça kopmuş olan bu arîzanın okunabilen yerleri aynen şöyledir :

Şevketlû kerametlû mehabetlû kudretlû velinimetim
Efendim Pâdişahım

Menfiyyen Rodos ceziresinde ikamet üzre olan Ratib Efendi kullarının af ve ıtlakı hususu bundan akden veliyü'nniamlarından niyaz olunmuş ise dahi vakt-i mukadderine .... olmak hasebiyle zaman-ı mezkûrda.... zuhur olamamıştı. Mukaddemce Rodos ceziresine irsal olunup bu defa orduy-ı humâyûnlarına avdet eden kullarının takrir ve beyanı üzre mumaileyh Ratib Efendi kullarının ..... Rodos Ceziresinde iztırar-ı hâli ve ıztırab-ı cây-ı işkâl olmayup bu kadar zamandan berû terbiye ve mütenebbih olmuş .... af ve safh-u cemil-i çaker perveranelerine kesb-i .... zâhir olmağla hakk-ı mnmaileyhde bahr-i zahhar-ı af ve inâyet-i mülükâne .... şefkat ve merhamet .... (hanesinden) taşra çıkmayup ve kimse ile ülfet etmeyüp evinde ikamet eylemek şartiyle menfây-ı mezkûrdan (kâğıdın alt tarafı yırtık ve satırın karışık olması sebebiyle okunamıyor) [24].

Sadr-ı âzamın telhisindeki ifadesinden anlaşıldığına göre pâdişaha ikinci arîzasıdır, ilk müracaata karşı Sultan Selim menfi bir cevap vermemiş hattâ *Rodos* Adasına bir de adam gönderilmiş, avdet eden

[23] *Topkapı Sarayı arşivi zarf No.sı 702/12.* Ratib Efendi'nin Yusuf Ziya Paşa'ya iki mektubu vardır. Birinci mektubun sureti makalenin sonuna konup diğer mektubun ise hem sureti ve hem fotoğrafisi makaleye eklenmiştir.

[24] Topkapı Sarayı arşivi, yeni bulunarak temizlenmek üzere ayrılan sadr-ı âzamın takriri.

şahıs efendinin muztarip halini söylemiş, bundan cesaret alan sadr-ı âzam yukarıda suretini koyduğumuz arîzayı takdim eylemiştir.

İşte bu durum üzerine Ratib Efendi'nin düşmanları paçaları sıvayarak af edilip gelince yüksek bir vazife alacağından şüphe etmedikleri Ratib Efendi hakkında türlü tezvirat yaparak pâdişahı tamamen zavallının aleyhine çevirmişlerdir. Bundan dolayı Sultan Selim sadr-ı âzamlığa getirdiği Yusuf Ziya Paşa'yı usul ve an'aneye aykırı olarak kırmış ve takririn üzerine şu hatt-ı hümayunu yazmıştır :

"*Benim Vezirim,*

"*Cüz'î ve küllî kâffei hususta rica ve şefaatin nezd-i hümâyûnumda makbuldür. Lâkin bu adamın hâl-ü şanını ve devleti aliyyem ve bâhusus maslahatlarımıza mazarratını bilsen kal-ü kaleme almaz idin. Bunun afv ve ıtlakı bir vecihle elverir şey değildir, sakın bir dahi lisana alma.*"

Hatt-ı hümâyûnunu yazıp sadr-ı âzama kat'î ihtarda bulunarak anı muzaharetten men etmiştir. İşte bu suretle pâdişah'ın bu şedid hareketiyle Ratib Efendi'nin Adadaki menfa hayatı da tehlikeye girmiştir.

* * *

Mısır seferi açılıp Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa asıl kuvvet toplanup gelinceye kadar hafif bir kuvvetle sefere hareket etti. Yerine sadaret kaymakamlığına Ebûbekir Sami Paşa tayin edilmişti. Ratib Efendi'nin afvı hakkında Yusuf Ziya Paşa'dan bir ses çıkmayınca Ratib Efendi ailesi ve oğlu İskender Bey sadaret kaymakamı Ebûbekir Paşa'ya baş vurmuşlardı. Ebûbekir Paşa, İskender Bey'i güler yüzle karşılayup kendisine :

"Mesnedimizi ısıtalım bi-avnihi teâlâ yirmi gün zarfında ıtlak emrini ısdara ısrar ederim her çi bâd âbâd" demiş ve Ebûbekir Ratib Efendi'ye selâm ve hürmetlerini bildirmiş[25]. Ebûbekir Paşa'nın, pâdişahın Yusuf Ziya Paşa'ya verdiği cevaptan belki haberi yoktu. Belki vardı da söylemedi de ümid kesmedi. Pâdişahın ne düşündüğü bilinemez, serdar-ı ekremlik ile bütün salâhiyeti eline almış olan Sadr-ı âzamın yolda her hangi bir

[25] 7 Muharrem 1214 tarihli olarak Mustafa mühriyle Ratib Efendi'ye gönderilen mektuptan (702 No.lı zarf).

sebeple Ratib Efendi'yi af ettirmesi ihtimaline veya sadaret kaymakamının Ratib Efendi'nin afvı ricasına mebni deniz seferinde bulunan kapudan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'ya *Rodos*'a uğrayarak Ratib Efendi'nin idamı hakkında bir ferman gönderilerek Hüseyin Paşa senelerce tanıştığı Ratib Efendi'nin başını kestirüp kafasını *İstanbul*'a getirmiştir (4 Safer 1214/8 Temmuz 1799) [26].

Sultan Selim'in veliahtlığı zamanında Fransa Kıralı On Altıncı Louis'ye ve Fransa başvekiline gönderdiği nâme ve mektuplarının müsveddelerini o tarihte âmedci bulunan Ratib Efendi yazar bunları veliahda götürüp getirme işini Baş Çuhadar Hüseyin Ağa yapardı. İşte bu suretle Hüseyin Ağa ile Ratib Efendi o tarihten beri tanışırlardı. Hüseyin Ağa Kapudan-ı Derya olup Akdeniz seferine çıkınca Rodos'a uğradığı sırada orada ikamete memur olan eski dostu Ratib Efendi ile görüşürdü. Son gidişinde zavallı dostunun başını kesmeğe memur edilmişti.

Ratib Efendi üç seneden beri Ada'da ikamete memur olarak bulunuyordu. Ratib Efendi'nin kesik başı, sarayda "senk-i ibret" denilen taşda teşhir edilmiyerek müntesip olduğu şeyhi Ataullah Efendi'nin Kanlıca'daki dergâhına defnedilmiştir [27]. Vefatına :

Eyliye Ratib Efendi meskenin mevlâ Cinân

mısraı tarih düşmüştür.

* * *

Sultan Selim'in Ratib Efendi hakkında sadr-ı âzam'a (*sakın bir daha lisana alma*) diye kat'î surette men' etmesi dikkate şayandır; Ratib Efendi hakkında hatt-ı hümâyûnda söylenen sözler bir çok

[26] "Ratib Efendi Sultan Selim'in teveccüh-ü mahsusuna mazhar olarak makam-ı riyasete getürilmesi mültezem-i şâhaneleri olduğu halde hilâf-girân mümanaat ede gelüp nihayet bu mansıba nâil olmuş ise de husaması aleyhine kıyam ile ber minval-i sâbık azl ve nefyettirdikten başka bu kere idamına sebeb olmuşlardır. Fakat kendisi ol vakte göre nadir'ül-vücud bir zat olduğu halde kenduye husamasının isnat ettiği cünha ve kusurdan beriy'ül-zimme olduğu derkâr olmasiyle sebeb olanlara eshab-ı vukuf ve maarif-i ilael-ân düşnam etmektedirler deyu Süleyman Faik'in zeyl-i sefinesinde muharrerdir" *Cevdet Tarihi c. 7 s. 46.*

[27] *Cevdet Tarihi c. 7, s. 45-46.* Kanlıca tepesinde olan Atâullah Efendi dergâhına kadar giderek merhumun kabrini aradım, türbe tamamen harab olmuş, dört duvarından başka bir şey yoktur. Türbe dışında da daha sonraya ait bazı kabir taşları vardır. Türbe odasında geceleri gelüp yatan biri var ise de biz oraya gittiğimizde görüp izahat alamadım.

vesikalarda gördüğümüz kuru uydurma sözlere pek benziyor ve bu suretle sadr-ı âzamın şefaatinin önüne sed çekiliyor. Hatt-ı hümâyûndaki ifade tarzı Pâdişahın doldurulduğunu göstermektedir; ne olduğu da belli değildir. O tarihte devlet ricali arasında Ratib Efendi ayarında değerli devlet adamı, âlim ve edib bir zatın bulunduğunu araştırmama rağmen göremedim, anın yüksek kabiliyetine, bilgisine hased edenler olduğunu başına gelenlerden anladığımız gibi kendisinin ilmine ve kabiliyetine ve pâdişahın teveccühüne güvenerek bazı devlet adamlarını kırmış olması ihtimali vardır.

Ratib Efendi'ye isnad edilen kabahatin ne olduğunu tarihler yazmayorlar; Cevdet Tarihi, düşmanlarının azil ve nefyiyle kanaat etmeyüp (Sem'i hümayuna bazı eracif yâni padişaha yalan ve fena haberler söyleyerek bir mertebe dahi gazab-ı Selim Hanîyi teşvik eyledikleri sebebiyle idam edildiğini) yazıyor[28].

Süleyman Faik Efendi *Sefinet'ür-Rüesâ zeylinde*, hasımlarının isnad ettikleri cünha ve kusurdan berî olduğunu beyan ediyor. Tercüme-i hâlini ve şiirini yazan tezkire sahibi Fatin Efendi bir şey yazmıyor.

Kendisinin yaşadığı on sekizinci asrın yarısı sonlarına doğru (1760 ilâ 1800) arasında tetkik ettiğim devlet ricali arasında ilim, fazilet, devlet siyasetine ve avrupa ahvaline vâkıf, cerbezeli, kalem sahibi edib ve şairler arasında saydığım meziyetleri nefsinde toplamış Ebûbekir Ratib Efendi ayarında bir zatı görmedim.

Sefaretnâmesi ve Nemçe, Prusya, Rusya ve Fransa devletleri teşkilâtları hakkındaki eseri, bu husustaki mütalealarl kendisinin yüksek meziyetini göstermektedir. Zannıma göre başına gelen felâketler bu üstünlüklerin kıskanılması ve kendisinin de bu üstünlüğü sebebiyle vazifesi başında mağrurlanması, etrafını küçük görüp kırmış olması yüzünden olabilir. Rodosa sürgün hatt-ı hümâyûnundaki "rical-i devlet-i aliyyemi etbâ ve ahâd beyinlerinde mugayir-i şan'ı devleti kadh" ettiğinden bahsedildiğine göre devlet ricalini maiyetleri arasında zem etmesinden şikâyet edildiği anlaşılıyor.

Şiirleri:

Fatin tezkiresi'nde Ratib Efendi'nin üç lisanda (Türkçe, Arabca, Farsca) tahrir ve inşaya kādir, yani bu üç lisanda hem manzûm,

[28] *Cevdet Tarihi c. 7, s. 46.*

hem mensur yazmağa muktedir olduğu ve şiirleri pek yüksek ve değerli, fakat az olduğu beyan edilerek hakikaten pek sanatlı olan ve sureti aşağıya naklolunan (*gittikçe*) redifli bir gazeli nümune olarak konmuştur :

Gönülde âteş-i hasret füruzan oldu gittikçe
Dü Çeşm-i hûn feşanım aynı umman oldu gittikçe
Yine bir mehveşin mecbur-ı hüsnü oldum âlemde
Sipihr-i dilde mühr-ı mihri tâbân oldu gittikçe
Elinden dâd-ü feryad etmemek mümkin müdür, zira
Cefası ol mehin bî hadd-ü pâyân oldu gittikçe
Çeker dil intizar-ı subh-ı vasl-ı yarı hasretle
Drazi-i şeb-i firkat nümâyan oldu gittikçe
Nihayet yok yem-i hicrâne Ratib *neyleyim bilmem*
Uzandı sahil-i maksuda pinhan oldu gittikçe

Ebûbekir Ratib Efendi'nin divanı yoktur; manzumelerinin de nadir olduğunu Fatin tezkiresinden anlıyoruz. Kendisinin sürat-i nazımda mahir olduğunu bazı eski tabirle kolayca şiir söylemiş olduğunu Nemçe Sefaretnâmesindeki manzumelerinden anlamaktayız. Meselâ Macaristan'ın *Sibin* (Hermanşdad) ve *Peşte* ve *Presburg* şehirlerinde gösterilen misafirperverlik ve balo ve tiyatrolarına vaki davetlerde ve müzelerini gezmek sebebiyle kendisinin duyguları hakkında sorulan suallere ve istenen mütalealara karşı bilbedahe (derhal) manzûm cevaplar vermiş ve bunları sefaretnâmesinde zikr etmiştir. Anlardan bir manzumesi Presburg'da bir balo davetini müteakip söylemiştir ki şudur :

Bu encümen-i ruh fezâ methe sezadır
Dilberleri matbu-ı tıbâ-ı zurafadır
San'atları hep işve ile nâz-ü nezaket
Âdetleri uşşakına hep mihr-ü vefadır
Hânendeleri gerçi değil rume müşabih
Sazendeleri nağme ile başka edadır
Raksetmededir hubları elele vermiş
Bu saate rakkas-ı felek gıpta nümadır

Sefaretnâmesinden anlaşılacağı üzere Ebûbekir Ratib Efendi tab'an zarif, hoş sohbet, rind meşreb, meclis ârâ bir zat olup biraz da Fransızca'ya vâkıf ve Fransa inkılâbı hakkında bilgili olduğu anlaşı-

lıyor. Seyahati esnasında ve müessese ve kütüphaneleri gezdiği sıralarda Volter, Monteskiyö, Didero vesaireden bahis açarak kütüphanelerinde bu eserlerin bulunup bulunamadığını soruyor ve bu sorguları sebebiyle kendisi hakkında daha ziyade alâka ve hürmet gösteriliyordu.

* * *

Ratib Efendi Viyana'da *Akademiya Asya* denilen dil oğlanı (tercüman) yetiştiren bir okul olduğunu beyan ile şunları yazıyor :

"Her devlet muhabere ve mükâtebe ve musaleha ve muharebesi olduğu düvel ve (milel) lin lisanlarına vâkıf ve tercümesine ârif ve lâzım ve emr-i mühimdir deyu mezbur Akademiya'yı bina ve tertib etmişler. Ehli islâma müteallik elsine olduğundan nazırı dahi aslından Asitane'de dil oğlanı ve maslahatgüzar ve hâlâ pirenç Kavniç kaleminde müsteşar ve devlet-i aliyyenin tahriratını hulâsa ve tercümeye memuriyetle sahib-i itibar olmağla bizi mezbur Akademiya'ya davet ve ziyafet ve fizik dedikleri fünundan yirmi yirmi beş acayib, garaib izhar ve iraet ettiler."

"İki senede bir kere anda olan etfalden (çocuklardan) iki neferi Dersaâdet'e (İstanbula) irsal ve dil oğlanlığı hizmetinde istihdam ve sonra baş tercüman olur. Hâlen bunda olan Nemçe tercümanı mezbur Akademiya'da taallüm edüp Asitane'de tekmil-i lisan etmiştir."

EBÛBEKİR RATİB EFENDİ MAKALESİNE AİT VESİKALAR

I

Ratib Efendi'nin Rodos adasına sürgün edilmesine dair Çavuşbaşı ve Rodos naibine hitaben yazılmış olan 1211 Safer başları (1796 Ağustos) tarihli ferman sureti [29] :

İftihar'ül-emâcid-i ve'l-ekârim Cami'ül-mahamid-i ve'l-mekârim elmuhtass bi-mezid-i inayet'il-meliki'd-daim hâliya dîvân-ı hümâyûnumda Çavuşbaşı olan Mîr *Mehmed Said* dâme mecdühu ve kıdvet'ün-nüvvab'il-müteşerriin Rodos ceziresi nâibi mevlânâ (isim yeri açık) zîde ilmuhu.

[29] *Topkapı Sarayı arşivi zarf No. 702/1.*

Tevki-i refi-i hümâyûn vâsıl olıcak malûm ola ki sâbıka Reis'ül-küttâbım olan *Ebûbekir Ratib*'in kenduden iffet ve fetanet ve dirayet ve sadakat me'muliyle bundan akdem mesned-i riyasete intihab ve nasb olunmuşken vukuf iddia eylediği maddelerin birisini bilmeyüp tedabir-i umurdan vücuhla âtıl ve avakıbkâr mülâhazasından gafil ve tabiat-ı cibilliyesi mefaside mâil olduğundan rical-i devlet-i aliyyemi etba ve âhâd beyinlerinde mugayir-i şan-ı devlet kadh ve ifdah ve müteşebbis olduğu umurda devlet-i aliyyeme irâs-ı شان şe'n edecek derecelerde ifsad edüp mesalih-i müsteminan (ecnebî gayrı müslimler) dahi karin-i tatil olmak derecelerine vardığı ve kendu agraz-ı nefsaniyesi tervici için devlet-i aliyyeme nef'ü zarar mülâhazalarını bertaraf ederek nice umuru ihlâl ve devlet-i aliyyemi ızrarından maada peyderpey türlü türlü eracif işaasına ictisar ve cümleyi kendudan tenfir eylediği ve umur-ı riyasetiye de kat'a behresi olmadığından riyasetten azli lâzım gelüb bâ'del-infial ırziyle menzilinde ikamet kenduya fariza-i nimet iken her gün bir türlü eracif işaasını pîşe etmiş olduğu tahkikgerdei şâhanem olup mumaileyhin nef' ve tagrib ve te'dibi lâzım gelmekten nâşi şerefyafte-i sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevketmakrunum mucibince çavuş mübaşeretiyle Rodos'a nefy ve iclâsı hususuna iradei pâdişahanem taalluk etmeğin imdi sen ki çavuş başı-i numaileyhsin, Reis'ül-küttâb-ı sâbık mumaileyhin divan-ı hümâyûn çavuşu mübaşeretiyle *Rodos*'a nefy ve iclâya müsaraat eyliyesin, sen ki *Rodos* naibi mumaileyhsin vüsulünde ol tarafta menfiyyen meks-ü ikamet ettirüb bilâ emr-i şerîf mahall-i âhara hareketine iraet-i ruhsattan tahaşi ve mücanebet ve vusul ve ikametini çavuş-ı mezkûr ile der-i âliyyeme îlâma mübaderet eylemek bâbında ferman-ı âlîşanım sadır olmuştur. Tahriren evail-i şehr-i Safer ül-hayr senete ihdâ aşer ve mieteyn ve elf.

II.

Sadr-ı âzam Yusuf Ziya Paşa'nın, bir mektubuna verdiği cevap daha yukarıda hal tercümesi kısmında aynen yazılmıştı. Suretini aşağıya koyduğum Yusuf Ziya Paşa'nın ikinci mektubu da Ebûbekir Ratib Efendi'nin mektubuna cevaptır. Bu ikinci mektup da kurtulması yolunda çalışılacağına dair olup belki ilk mektuptur. Aynen şöyledir[30]:

[30] *Topkapı sarayı arşivi zarf 702/14.*

Benim izzetlû rıf'atmendim efendi,

Ber muktazây-ı takdir-i mümteniü't-tağyir-i süphanî keşide olan mihen-i tâketrübây-ı gurbet ve teakub-ı âlâm ve keduret cihetleriyle şayanı safh-ı cemîl oldukları mezayasına dair bu defa firistade ve eb'as olunan kaime-i fasahat allameniz residei enamil-i vüsul ve havi olduğu işarat-ı tereddüt ve ihtisas ve ibarât-ı sıdk ve ihlâsları meanisi ıttıla-ı muhibbanemiz ile muhat ve meşmul olmuştur.

Ez kadîm âyin-i inkılâb-ı rehîn-i dar-ül-mihen iktizası üzere bezmgâhı fezay-i zü'l-minenden çeşide olan her eşribe-i ekvar-ı âlâmın neticesi neş'ei mükâfat ferhat olmak işareti ve alet-tahsis her niam-i yüsr ve meserret der kafây-i usr-ü mihnet olduğunun beşareti hakk-ı ârifanenizde ensas-ı âlâm-ı fikret ve intac-ı mukaddemat-ı behcet olacağına delâlet etmek hasebiyle bu bâbda mir'ât-ı hâtır-ı safvet measiri, gubar-ı hayal-i ihtidaş ile pürjenk ve safha-i tab-ı letafetperverî nigâr-ı evham-ı fuad-hıraş ile pür nakş ve renk itmeyüp nikayıbâle dikkat eylemeniz lâzımeden ve muhibbiniz ber muktezay-ı meyl-ü rükûn husul-i safh-ı cemil-i müntec vesail-ü esbabın taharrisiyle mutarassıd-ı vakt-i merhûn olduğumuz bedihiyattan olmaktan nâşi inşaallah'ür-rahman kariben istihsâl-i mukaddemat-ı muktaziyyesine îtina olunarak âsâr-ı ferhat ve mesar-ı meclây-i husule rûnümûn olacağı vareste-i kayd-ı zunûn olmağla mücerret istîlâm-ı hatırınız siyakatinde kaime-i muhabbet tahrir ve irsal olunmuştur. İnşaallah-ü teâlâ vüsulünde fî mâbaad dahi tarafımızı teveccühat-ı samimiyye ile yâd ve tezkâre mübaderet.

III.

Ebûbekir Ratib Efendi'nin Nemçe sefaretine ait seyahatinden makalenin içinde hulâsa olarak bahsetmiş ve bazı noktaları nakleylemiştim. Ratib Efendi'nin Nemçe İmparatorluğu teşkilâtına dair büyük eserinin adı kitab üzerine yazıldığına göre[31] :

تحفة السفاره فى احوال عساكر النصارى و الاداره Tuhfet-üs-safere fî Ahvâl-i asakir'ün-nasara vel-idare olup iki usul yâni bahis ve dört fasıl üzerine müretteptir. Mukaddemesinde şöyle diyor :

[31] *Topkapı Sarayı kütüphanesi, Hazine kitapları No. 613*, bunun diğer bir nüshası da Esad Efendi Kitapları arasında tarih kısmında 2235 numaradadır. Topkapı Sarayı nüshasının yazısı tâlik, Esad Efendi nüshası ise nesih hatla.

"Divan-ı Hazreti pâdişah-ı iskender ketâib ve âsitan-ı cenab-ı şehinşahı âsüman meratibin çâker-i ahkar-ı şakir'ül-regayibi Ebûbekir Ratib, Nemçe devleti ile vukubulan muharebe ve musafaha reside-i derece-i encam ve emr-i musafat ve musalaha tamam olmağla devlet-i aliyye tarafından sefaretle Nemçe devletine memur ve bin ikiyüzaltı senesi Muharreminin on birinci günü orduy-u hümayun *Silistire* sahrasında iken bu hizmet-i celileye ilbas-ı hil'at-ı semur kılınup mah-i Rebiul-evvelin on ikinci günü (10 Kasım 1791) meştây-i *Şumnu*'dan hareket ve *Ruscuk*'a azimet ve andan *Tuna*'yı geçüp *Bükreş*'e vusule mübaderet ve andan on iki günde re's-i hudutta vaki *Lazarta* nam mahalle varup andan elli bir günde Nemçe İmparatorunun makarrı hükümeti olan *Beç* (Viyana) şehrine yetiştikten sonra imparatorun (İkinci Leopold) fevti takribiyle yüz elli üç gün *Beç* şehrinde ikamet ve bâdehû avdet idüp yirmi üç günde nehren *Tuna* ile vusule gayret etmiştik.

İmparatorun memaliki sınurundan ubur ve *Beç*'de kıyam ve huzurumuzdan memalik-i islâmiye hudut ve sınuruna gelince (gelinceye kadar) ikiyüz yirmi yedi gün mürur etmekle eyyam-ı mezkûrede celb-i havadis ve serairi mümkine zeria olacak hâlât ve esbâb her ne ise müraat ve iktisab ve bazı vesail ve vesait ve edille ve erbab ile tedarik-i etraf ve enhaya şitab ve vâkıf-ı umur ve serair olanlardan bazıları istishab ve isticlâb olunmağla Nemçe devletinin vesair avrupada olan mülk ve memleket ve cumhur ve milletin (Fransa, Prusya, Rusya) nizam-ı asakir ve bilad ve mesarifat ve iradlarına imkân mertebe ıttılaa sa'y ve içtihad ve muttali' olduğum serair ve mevad bir risale derununda cem' ve tertib ve aklım erdiği mertebe madde be madde tafsil ve tebvib olunmuştur.

Avrupa memleketlerinde olan hukema ve filosofan ve ahval-i düvel ve mesalih-i mülk-ü milele âşina ve sahib-i vukuf olanları beyninde bir devletin kemal-i kudret ve meknet ve mezîd-i revnak ve behcetî asakirin kesret ve tertib-i ve nizam ve itaat-i ve hazinenin vüs'at ve bereket ve kuvveti ve vükelâ ve vüzera ve rical-i devlet ve rü'esa ve ümenâ ve ummal-i memleketin sadakat ve istikamet ve rüşd-ü sedad ve emaneti ve reâyay-ı memleketin refah ve rahat ve himayet ve riayet ve mamuriyeti ile müyesser ve bu madudatın içtimaından sonra bazı münasib olan düvel ile ittifak ve musahereti ile mütasavver olmağla bu risalemiz iki asıl ve dört fasıl üzere bina olunmuştur."

Tuhfet'üs-Sefare'yi muhtelif makale ve bâblara ayırmış olan *Ratib Efendi* sefarete memuriyeti esnasında temas ettiği kimselerden edindiği malûmatı ve bazı gizli belgeleri ve bu arada asıl kitabın mevzuu olan Nemçe imparatorluğunun her bakımdan bütün devlet teşkilâtını bir kitap halinde toplayarak bundan başka kitabın sonunda (hâtime) kısmında Nemçe ile hemhudud olan Rusya, Prusya ve Fransa teşkilâtlarından da daha kısa olarak bahsetmiştir.

Ratib Efendi, Sultan Selim'in Fransa askerî ve mâlî teşkilâtına karşı bir de hem-hudud komşusu olan Nemçe devleti teşkilâtının bilinmesinin zarurî olduğunu anlamış olmasından dolayı bunu mufassal olarak kaleme almıştır. Üçüncü Selim'in askerî ve diğer ıslahata başladığı sırada her halde Ratib Efendi'nin Tuhfet'üs-Sefare'sinden faydalanmış olacağına şüphe yoktur.

Bu Tuhfet'üs-Sefare müteaddit mukaddime, müteaddit fasıl ve bablara ve bu arada et-tarika denilen bölümlere ayrılmış olup hepsi de Nemçe imparatorluğunun askerî, mâlî, hukukî, idarî, iktisadî teşkilâtını ve bu münasebetle yaya, suvari askerî teşkilâtlarını okul, ahzı-asker, akademi, harbiye teşkilâtlarını küçük büyük subayların elbise ve formalarını, sıhhiye, topçu, humbaracı, cebeci teşkilâtlarını, askerin iaşesi, maaşı, maliye, bütçe teşkilâtı ve bütün bunlar cetveller ve kısımlarla tesbit olunarak gösterilmiştir.

Sefareti esnasında boş günlerinde boşuna vakit geçirmeyerek bu suretle altı yüz büyük sahifelik eserini vücude getirmiş olan Ebûbekir Ratib Efendi'nin bu değerli Tuhfesi diğer sefaretnâmeler gibi zannedilerek tetkik edilmemiştir. Ratib Efendi'nin bu eseri kendisinin yukarıda bahsettiğimiz sefaretnâmesinden başka olup, her zaman değerini muhafaza etmektedir.